

JUDIKATŪRAS MAIŅA, TIESISKĀ NOTEIKTĪBA UN TIESISKĀS PAĻĀVĪBAS PRINCIPS

OVERRULING, LEGAL CERTAINTY AND THE PRINCIPLE OF LEGITIMATE EXPECTATIONS

Ginta Krūkle, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore

Summary

The article is dedicated to the evolution of the judge-made-law by way of overruling as an unavoidable phenomenon of administration of justice, as well as to the theoretical and practical risks associated with the overruling. The author identifies problematic aspects of the concept of overruling, and analyses each of them in the context of the need for the development of judge-made-law as part of a dynamic legal system. Thesis of the judge-made-law are being recognised as legal norms formulated by judges, and, as such, these norms not only may, but should follow the development of the legal system. Weighting and balancing of the legal certainty and the principle of legitimate expectations on one side against fair trial and requirement of justice and rule of law on the other side gives the answer to the question whether to overrule or not in the specific case at hand.

Atslēgvārdi: judikatūra, tiesiskā noteiktība, tiesiskās paļāvības princips, tiesnešu tiesības, judikatūras maiņa

Keywords: case-law, legal certainty, principle of legitimate expectations, judge-made-law, overruling

Ievads

Judikatūra kā tiesību avots nav nemainīga. Esot daļai no tiesību sistēmas, kas nepieder pie *stare decisis* doktrīnas, judikatūrai ir jābūt tikpat dinamiskai kā pašas tiesības. Tas tā ir jo īpaši tāpēc, ka judikatūras atziņas tekstuāli formulē arī tādu tiesību normu saturu, kuras citos vispārējos tiesību avotos attiecīgajā laika momentā nav formulētas.

Šajā kontekstā rodas vairāki problemātiski jautājumi, kas ir saistīti ar to, ka pirmšķietami judikatūras maiņa apdraud tiesiskās drošības (noteiktības) principa¹ efektīvu īstenošanu, ietekmē tiesisko paļāvību, kā arī vienlīdzību likuma priekšā.

¹ Plašāk par tiesiskās drošības, tiesiskās noteiktības un tiesiskās paļāvības principu saturu un savstarpējām attiecībām sk.: Rezevska D. Tiesiskās drošības un paļāvības princips – būtiski tiesiskas valsts principa elementi. Referāts zinātniskajā konferencē “Valsts konsekvence tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu ievērošanā”, 2016. gada 29. janvāris. Tēzes pieejamas: Konference “Valsts konsekvence tiesiskās paļāvības un tiesiskās drošības principu ievērošanā” (lu.lv).

Atkāpšanās no agrāka tiesnešu tiesību noteikuma un attiecīga tā izmaiņšana ir tuva angloamerikāņu tiesībās pazīstamajam *overruling* (angļu val. – anulēšana, noraidīšana) institūtam un franču tiesību sistēmas *revirement* (franču val. – pārdomāšana, situācijas “pagrieziens”) institūtam. *Overruling* gadījumā angloamerikāņu tiesa lietu izspriež pretēji agrākam precedentam, un šis agrākais precedents ar to tiek uzskatīts par noraidītu, un tam vairs nav saistoša spēka.² *Revirement* ir līdzīgs princips, taču attiecas vienīgi uz augstāko tiesu, kad tā atkāpjas pati no savas agrākās nostājas kādā tiesību jautājumā. Tā kā pat viens agrāks nolēmums var radīt tiesnešu tiesību noteikumu, tad dažkārt pietiek ar otru sekojošu nolēmumu līdzīgā lietā, lai šo agrāk atrasto tiesnešu tiesību noteikumu grozītu.

Vispārējs aizliegums mainīt judikatūru nepastāv. Tāds arī nevarētu pastāvēt, jo nozīmētu risku tiesai nonākt pie netaisnīga rezultāta. Atrastās judikatūras atziņas noraidīšanai ir vairāki pamati. Ja ir pamats uzskatīt judikatūrā agrāk pausto atziņu par aplamu vai tiesa ir guvusi jaunu, aktuālāku un dziļāku atziņu, **agrāko atziņu var noraidīt kā nepareizu.**

Tēzi var **atzīt par nederīgu**, ja tā vairs neatbilst esošajai tiesiskajai situācijai. Respektīvi, ir mainījušies ne tikai tiesiskie, bet, iespējams, arī politiskie, ekonomiskie un sociālie apstākļi, kā dēļ tiesa ir pilnvarota izšķirt lietu citādāk (angļu termins – *overrruling*).³ Savukārt tēzi var **atzīt par nepiemērotu** gadījumos, kad lietas nevar tikt vērtētas tiesiski vienlīdzīgi, proti, tiesību piemērotājs ir negatīvi atbildējis uz jautājumu par analogiju (angļu termins – *distinguishing*).

Un visbeidzot – atrasto pareizo un derīgo tēzi tiesību piemērotājs, balstoties uz vērtību argumentiem, var **modificēt** (angļu termins – *modification, defeasibility*), tādējādi veidojot jaunu precedentu un jaunu abstrakto juridisko atziņu, kas turpmāk būs piemērojama izskatāmā veida gadījumiem. Judikatūras atziņu iespējams modificēt ar dažādām metodēm, gan sašaurinot, gan paplašinot tās piemērošanas gadījumu loku. Iepriekšējā sprieduma būtība tiek sašaurināta, ja konkrētajā situācijā kāds atšķirīgs apstāklis ir tik būtisks, ka tiesa izšķiras par izņēmuma vai cita restriktīva noteikuma ieviešanu, lai gan pēc savas būtības agrāko tēzi varētu pārņemt.⁴ Tiek ieviesta viena vai vairākas papildu pazīmes, savukārt, tēzi paplašinot, kāda pazīme tiek atņemta vai vispārināta.

Tātad judikatūras grozīšana ir jānošķir no agrākas judikatūras atziņas nepiemērošanas tiesisko vai faktisko apstākļu atšķirību dēļ, kā arī no judikatūras attīstīšanas, precizēšanas vai detalizēšanas, ko varētu raksturot kā iesāktā ceļa turpināšanu un sazarošanos, bet ne pagriezienu pilnīgi citā virzienā.

Judikatūras maiņa var radīt problemātiskas situācijas ne tikai teorētiskā līmenī saistībā ar iepriekš minētajiem principiem, bet arī praksē. Tās identificēšana prasa visaptverošu judikatūras un jo īpaši līdzīgo lietu apstākļu analīzi, analītisko kompetenci un vispārēju judikatūras pārzināšanu, jo judikatūras maiņa ne vienmēr tiek izdarīta *expressis verbis*.

² Black's Law Dictionary. 8th ed. USA: West Publishing Co., 2004, p. 1136.

³ Alexy R., Dreier R. Precedent in the Federal Republic of Germany. In: MacCormick N., Summers R. S. Interpreting precedents. A comparative study. Aldershot, Singapore, Sydney: Dartmouth Publishing Company Ltd, 1997, pp. 17–64.

⁴ Langenbuhere K. Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 150. lpp.

1. Judikatūras ceļa pagriezieni Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē

1.1. Eiropas Savienības Tiesas (EST) pieeja

Autorei nav izdevies atrast daudz piemēru, kad EST tiešā veidā atzītu pati savas agrākās juridiskās atziņas nepareizību vai nepieciešamību to grozīt. Faktiski ļoti retos gadījumos EST ir pieļāvusi netieši formulētu, bet nojaušamu savas agrākās atziņas modificēšanu.⁵ Ir saprotami, kādēļ EST nav saistīta ar savu judikatūru tādā līmenī, kā tas būtu *stare decisis* sistēmā, tomēr praksē EST autoritātes nodrošināšana prasa arī ļoti uzmanīgu pieeju savas judikatūras grozīšanā, tādēļ EST nav pārāk tālu no šīs sistēmas. Biežāki ir gadījumi, kad EST norāda uz nepieciešamību nošķirt izskatāmo lietu no agrākām (*distinguishing*) vai arī retrospektīvi izskaidro pati savu agrāko judikatūru tā, lai “puzles gabaliņi” būtu savstarpēji saskanīgi un saprotami.⁶ Tajos gadījumos, kad EST patiešām maina savu judikatūru pēc būtības, tiesas pamatojums par iemesliem, kas ir atšķirīgas nostājas pieņemšanas pamatā, ir salīdzinoši lakonisks. Citkārt EST tikai atzīst atšķirīgo pozīciju un norāda, ka tā pieņem atšķirīgu interpretāciju.⁷ Tikai ļoti retos gadījumos EST spriedumā atspoguļo analīzi par savu agrāko judikatūras atziņu, pārvērtē to *expressis verbis* un skaidro iemeslus, kādēļ tā nonākusi pie atšķirīga tiesību jautājuma risinājuma.⁸

1.2. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) pieeja

Savu agrāk atrasto judikatūras atziņu modificēšanu un attīstīšanu ECT īsteno pietiekami plaši. Tomēr ļoti reti un tikai tad, ja ir būtiski iemesli to darīt, ECT maina savu praksi un atklāti groza savu iepriekšējo nostāju, to norādot *expressis verbis*.⁹ Eiropas Cilvēktiesību konvencija (Konvencija) tika pieņemta 1950. gadā, taču tikai 70. gadu beigās ECT pirmo reizi nonāca konfrontācijā pati ar savām agrākām atziņām, aizsākot t. s. “dzīvā instrumenta” doktrīnu.¹⁰ Tas nozīmē atziņu, ka Konvencija ir dzīvs instruments un tās interpretācija mainās līdzī atbilstoši aktuālajiem (mainīgajiem) apstākļiem, dalībvalstu vispārēji pieņemtajiem standartiem un to attīstībai laika gaitā (Eiropas konsensa koncepts). Attiecīgi Eiropas konsensa izmaiņu

⁵ EST spriedums lietā Nr. C-42/17. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=197423&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=6567>, 28. paragrafs.

⁶ Piem.: EST 1996. gada 8. oktobra spriedums lietā *Dillenkofer and Others* (C-178/94, C-179/94 un C-188/94, C-190/94, EU:C:1996:375, 20. un turpmākie paragrāfi).

⁷ Piem.: EST 1968. gada 3. aprīļa spriedums lietā Nr. C-28/67 *Molkerei-Zentrale Westfalen v. Lippe* saistībā ar 1966. gada 16. jūnija spriedumu lietā Nr. C-57/65 *Lütticke*; 2008. gada 25. jūlija spriedums lietā Nr. C-127/08 *Metock and Others* saistībā ar 2003. gada 23. septembra spriedumu lietā Nr. C-109/01 *Akrich*.

⁸ Sk.: EST 1990. gada 17. oktobra spriedums lietā Nr. C-10/89 *CNL-SUCAL v. HAG* (10. un turpmākie paragrāfi) saistībā ar 1974. gada 3. jūlija spriedumu lietā Nr. C-192/73 *Van Duyn v. HAG*, kā arī 2021. gada 23. septembra ģenerālvokāta viedoklis EST lietā Nr. C-205/20 *Bezirkshauptmannschaft Hartberg-Fürstenfeld*, 125. un turpmākie paragrāfi.

⁹ Sk.: Mowbray A. ‘An Examination of the European Court of Human Rights’ Approach to Overruling its Previous Case Law’, *Human Rights Law Review*, Vol. 9, Issue 2, 2009, pp. 179–201. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngp006>.

¹⁰ ECT 1978. gada 25. aprīļa spriedums lietā *Tyler v. United Kingdom, Appl.*, Nr. 5856/72, 31. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/>.

gadījumā līdzī mainās arī ECT judikatūra, jo šo progresīvo pieeju ECT piemēro arī gadījumos, kad tas prasa agrākas judikatūras maiņu. Atzīstot, ka tiesiskā noteiktība, paredzamība un vienlīdzība likuma priekšā tiek svērtā un salīdzināta ar aizliegumu bez pietiekama iemesla atkāpties no agrākās lietās nostiprinātām atziņām, ECT ir norādījusi, ka dinamiskas un uz attīstību vērstas pieejas zaudēšana būtu būtisks šķērslis reformām un uzlabojumiem.¹¹

Eiropas konsensam nacionālā līmenī varētu saskatīt zināmu līdzību ar vispārējo sociālo atzišanu, kurai seko tiesību normu izpratnes un attiecīgi judikatūras maiņa.

2. Tiesiskais pamats judikatūras grozīšanai un iespējamie riski

Judikatūra nepārtraukti attīstās, tāpat kā rakstīto tiesību sistēma. Proti, paralēli likumdošanas procesiem, tiesību normu jaunradei tās klasiskajā izpratnē norit arī otrs process – tiesnešu tiesību jaunrade, ietverot sevī arī judikatūras atziņu – tiesnešu tiesību normu – grozīšanu un spēka zaudēšanu. Līdz ar to tāpat kā jebkurai citai tiesību normai, arī judikatūrā formulētai normai ir noteikts spēks laikā,¹² kas agrāk vai vēlāk zaudē spēku. Tiesnešu tiesību norma var zaudēt spēku vairāku iemeslu dēļ, tostarp ja tā tiek modificēta, precīzāk, ja tās vietā tiesa atklāj jaunu tiesnešu tiesību normu, kas aizstāj agrāko.

Judikatūras grozīšana apdraud tiesas spriešanas konsekvenci, personas uzticību valstij un tiesībām. Tā eventuāli skar tiesiskās drošības (noteiktības) principa un tiesiskās pašlāvības principa īstenošanu un vienlīdzības principa īstenošanu.

Tiesiskās pašlāvības uz tiesas spriedumu kontinuitāti pamatā ir vienlīdzības princips: līdzīgas lietas ir jāizspriež līdzīgi. Tajā pašā laikā vienlīdzības principa izpausme ir arī noteikums, ka atšķirīgas lietas ir jāizspriež atšķirīgi, kritērijus un to apjomu līdzības noteikšanai ietverot tiesību normā vai atstājot tiesību piemērotāja ziņā. Attiecīgi tiesiskās sistēmas stabilitātes, kontinuitātes, tiesiskuma un vienlīdzības prasību dēļ tiesai ir pienākums sekot agrākām tiesnešu tiesībām, tomēr – taisnīguma principa un vienlīdzības principa negatīvās izpausmes dēļ tiesai ir pienākums noteiktos gadījumos no agrākām tiesnešu tiesībām atkāpties. Tādējādi saprātīgs pamatojums, izšķiroties par tiesnešu tiesību normas piemērošanu vai atkāpšanos no tās, rodams katrā konkrētā gadījumā, atrisinot minēto vispārējo tiesību principu kolīziju.

Kā norāda Administratīvā apgabaltiesa, “ja nav konstatējami jauni būtiski apsvērumi tiesu prakses grozīšanai, zemākas instances tiesai ir jāievēro Senāta norādītā tiesību normu interpretācija”.¹³ Līdzīgu secinājumu jau 1955. gadā izteicis zviedru tiesību zinātnieks Folke Šmits (*Folke Schmidt*) saistībā ar Zviedrijas tiesu īstenoto tiesnešu tiesību piemērošanu: “Zviedru tiesnesis seko precedentam¹⁴ tieši tāpēc, ka tas nāk no Augstākās tiesas. Viņš to dara pat gadījumos, kad pats ir pārliecināts, ka cits risinājums lietā būtu piemērotāks. Vienīgi gadījumā, ja pastāv būtiski iemesli,

¹¹ ECT 2007. gada 19. aprīļa spriedums lietā *Vilho Eskelinen v. Finland, Appl*, Nr. 63235/00, 56. punkts. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/>.

¹² Silance L. La règle de droit dans le temps. Dans: *La règle du droit. Etudes publiées par Ch. Perelman*. Bruxelles: Etablissements Emile Bruylant, 1971, pp. 50–67.

¹³ Administratīvās apgabaltiesas 2008. gada 19. marta lēmums lietā Nr. A7002108/21. Nav publicēts.

¹⁴ Tiešs tulkojums no angļu “*precedent*”, lai gan saturiski runa ir par tiesnešu tiesību normām pielīdzināmiem noteikumiem Zviedrijas tiesu darbā.

kas norāda, ka viņam būtu jāspriež atšķirīgi no tā, kā nosaka precedents, rodas jautājums par Augstākās tiesas [precedenta normu pamatojošo] argumentu svara pārbaudīšanu.¹⁵ Minētais apliecina secinājumu, ka būtiski iemesli ir tas apstāklis, kas nosaka nepieciešamību un pienākumu grozīt agrākas tiesnešu tiesību normas, tajā pašā laikā pārējos gadījumos gan neatbrīvojot tiesu no pienākuma interpretēt tiesnešu tiesību normas un noteikt to piemērojamību vai nepiemērojamību izskatāmajam gadījumam.

Tātad, risinot tiesiskuma, vienlīdzības un tiesiskās sistēmas stabilitātes savstarpējo konfliktu, tiesību piemērotājs katrā konkrētā gadījumā izdara vērtējuma spriedumu un lemj par tiesnešu tiesību normas piemērošanas iespējamību vai lielāku prasību pēc tās grozīšanas.

Arī Augstākās tiesa Senāta Administratīvo lietu departaments savos 2004. gada 24. augusta un 2005. gada 8. marta spriedumos lietās Nr. SKA-107¹⁶ un Nr. SKA-141¹⁷ ir norādījis: ja tiesa nāk pie pārliecības, ka iepriekšējā tiesu prakse nav pareiza vai vairs neatbilst apstākļiem, kuri laika gaitā ir mainījušies, un iespējams cits risinājums, kas ir piemērotāks izšķiramajam dzīves gadījumam un vairāk atbilst pastāvošajai tiesību sistēmai, tiesai ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums atkāpties no līdzšinējās tiesu prakses.

Prasība pēc taisnīga un aktuālajai tiesību sistēmai un tās izpratnei atbilstoša risinājuma nozīmē, ka tiesai ir pienākums atkāpties no iepriekšējām savām atziņām, nevis, ka šī atkāpšanās ir vienīgi pieļaujama, taču nav obligāta.¹⁸ Tā tas ir, piemēram, gadījumos, kad:

- judikatūras pielietošanas mērķis jau kļuvis par izņēmumu vai tāds kļūvis;
- tiesa uzskata, ka tagad tā ir guvusi jaunu, labāku vai dziļāku juridisku atziņu, kas labāk piemērota lietas risinājumam nekā līdzšinējā juridiskā atziņa.¹⁹

Jebkurā gadījumā tas nenozīmē tiesas patvaļu vai tiesneša brīvu izvēli – noraidīšana vienmēr prasa precīzu metožu pielietošanu un izsvērtu juridisku un vērtējošu argumentāciju.

Satversmes 91. pantā “Visi cilvēki Latvijā ir vienlīdzīgi likuma un tiesas priekšā” cilvēka tiesības tiek īstenotas bez jebkādas diskriminācijas – ir nostiprināts vienlīdzības un diskriminācijas aizlieguma princips. No diskriminācijas aizlieguma principa, to tālāk attīstot, var izsecināt formālu noteikumu, ka pret visām personām jāizturas saskaņā ar principu, kurš atzīts par pareizu. Tiesu varas uzdevums ir šo principu atvasināt no likuma²⁰ un tiesībām. Proti, atrast tiesību sistēmā. Un tās kompetencē ir ne vien noteikt lietu savstarpējo līdzību, bet arī spriest par agrāk atvasināta principa pareizību, t. i., atbilstību tiesību patiesajam saturam.

¹⁵ Schmidt F. Domaren som lagtolkkare. In: Festschrift till Herlitz. Stockholm: P.A. Norstedt&Soners Forlag, 1955. Cītēts pēc: Peczenik A. Statutory interpretation in Sweden. In: Peczenik A., Bergholz G. *Interpreting statutes. A comparative study*. Aldershot: Dartmouth, 2002, p. 323.

¹⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2004. gada 24. augusta spriedums lietā Nr. SKA-107. Nav publicēts.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2005. gada 8. marta spriedums lietā Nr. SKA-141. Nav publicēts.

¹⁸ Neimanis J. Judikatūra un tās saistošais spēks. Jurista Vārds, 2005, 8. marts. Pieejams: http://www.vestnesis.lv/index.php?mode=LAIDIENS&laidiens_id=3287.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Langenbuhere K. Tiesnešu tiesību attīstība un iztulkošana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 158. lpp.

Bez pietiekama pamata nemainīt judikatūru nav tikai vienlīdzīgas attieksmes pamatprincipa, bet arī tiesību drošības prasība.²¹ Tā kā, mainot judikatūru, tiesai ir jāizmanto juridiski apsvērumi, tad tiesiskā drošība tiek būtiski mazāk ietekmēta, nekā tas ir gadījumā, kad likumdevējs groza tiesisko regulējumu. Līdz ar to arī no labas likumdošanas un tiesiskās paļāvības principiem izrietošās prasības par saudzējošu pāreju un saprātīgiem termiņiem nevar tikt attiecinātas uz judikatūras maiņu. Judikatūras maiņas gadījumā, pamatojoties uz juridiskiem priekšrakstiem un principiem, tiesas lēmums personai ir vieglāk paredzams tāpēc, ka tāds lēmums vai spriedums personai ir labāk paredzams (tik pieejams, cik vien iespējams²²), atšķirībā no politiskas spriešanas. Proti, tāpat kā judikatūras izstrādes gadījumā, arī judikatūru grozot, tiesai ir pašai jāformulē tiesību noteikums, ko tiesa pēc tam piemēro. Tiesas uzdevums nav veidot politisko realitāti vai mainīt dzīves nosacījumus atbilstoši savām domām, pat ja šādiem tiesas spriedumiem bieži ir tālejošas politiskas sekas.²³

No personas puses, uz kuru jaunā tiesību norma varētu attiekties, ja judikatūras maiņu salīdzinātu ar likumdošanas procesu, par problemātiskiem aspektiem varētu minēt *vacatio legis* neesamību un faktisku retroaktīvu spēku. Proti, brīdī, kad stājas spēkā tiesas spriedums, kurā tiesa formulējusi jauno, izmainīto judikatūras atziņu, šī atziņa tiek ne tikai pirmo reizi formulēta, bet vienlaikus un uzreiz arī piemērota, turklāt attiecinot to uz (galvenokārt) pagājušiem apstākļiem.

3. Procesuālie aspekti

Judikatūras maiņas nozīmīgumu ārvalstīs un atsevišķās nozarēs arī Latvijā demonstrē arī procesuālie mehānismi, kas ir ieviesti tiesu darba regulēšanai gadījumos, kad tā izvēlas spert šo pietiekami nopietno soli – mainīt līdzšinējo judikatūru.

Tā, piemēram, Vācijas Tiesu iekārtas likuma²⁴ 132. panta 2. daļā ir noteikta kārtība²⁵, kā tiek pieņemti lēmumi, ja kāds senāts kādā juridiskā jautājumā grib novirzīties no kāda cita senāta lēmuma, proti, ir noteikts īpašs lēmumu pieņemšanas process, ja augstākās tiesu instances vēlas atkāpties no līdzšinējās judikatūras. Tomēr šis regulējums ietver vienīgi lēmumu pieņemšanas nepieciešamību noteiktā institūcijā un kārtību, taču nenosauc pieļaujamos atkāpšanās pamatus un nenosaka metodoloģiju. Latvijas normatīvajos tiesību aktos līdzīgs noteikums nav atrodams – nav paredzēta īpaša kārtība, lai atkāptos no kasācijas instances judikatūras.

Latvijas Senāta laikā Senāta apvienotajai sapulcei parasti nodeva tās lietas, kurās Civildepartaments gribēja kādā principiālā jautājumā no savas līdzšinējās prakses

²¹ Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 105.–106. lpp.

²² Dworkin R. Taking rights seriously. London: Harvard University Press, 1977, p. 96.

²³ Everling U. On the judge-made law of the European Community's courts. In: Judicial review in European Union law. The Hague: Kluwer Law International, 2000, p. 38.

²⁴ Gerichtsverfassungsgesetz. Pieejams: http://www.gesetze.2me.net/gvg/_gvg_0162.htm.

²⁵ “[...] lēmumu pieņem lielais civillietu senāts, ja kāds civilsenāts grib novirzīties no kāda cita civilsenāta vai lielā civilsenāta lēmuma; lēmumu pieņem lielais krimināllietu senāts, ja kāds krimināllietu senāts grib novirzīties no kāda krimināllietu senāta vai lielā krimināllietu senāta lēmuma; lēmumu pieņem apvienotais lielais senāts, ja kāds civilsenāts grib novirzīties no kāda krimināllietu senāta vai lielā krimināllietu senāta lēmuma vai arī ja kāds krimināllietu senāts grib novirzīties no kāda civillietu senāta vai lielā civillietu senāta lēmuma, vai arī ja kāds senāts grib novirzīties no apvienotā senāta lēmuma.”

atkāpties, vai arī kurās bija radies jautājums, kas agrākos spriedumos bija dažādi lemts.²⁶ Pašreiz kopš 2010. gada paplašinātajā sastāvā izskatītā 21 lietā senatori akceptējuši judikatūras maiņu. Te gan jāpiezīmē, lai gan judikatūras maiņu būtu vēlams skatīt paplašinātā tiesas sastāvā, realitātē tā tomēr nav ekskluzīva šī sastāva kompetence. Judikatūra mainīta arī trīs lietās, kas skatītas triju senatoru sastāvā. Iespējams, kolēģija sākotnēji neprognozēja judikatūras maiņu, bet prāvas gaitā nonāca pie atziņas par tās nepieciešamību.²⁷

Izvērtējot Latvijā spēkā esošo procesuālo jautājumu normatīvo regulējumu, jāsecina, ka Latvijas normatīvajos tiesību aktos nav ietvertas normas, kas tiešā veidā veicinātu judikatūras stabilitāti un kvalitatīvu attīstību un paredzētu īpašu apsvēršanu, lai mainītu līdzšinējās judikatūras atziņas. Autores ieskatā judikatūras stabilitātes nodrošināšanai un kvalitātes uzlabošanai būtu nepieciešams apsvērt iespēju papildināt procesuālo likumu normas, konkrēti, Civilprocesa likuma 472. panta otro daļu un Administratīvā procesa likuma 346. panta otro daļu²⁸, ietverot tajās tiesas pienākumu skatīt lietu kasācijas kārtībā paplašinātā sastāvā (Administratīvā procesa likuma terminoloģijā – kopsēdē) visos gadījumos, kad ir ierosināta vai paredzama līdzšinējo judikatūras atziņu grozīšana. Proti, ietvert tāda satura noteikumu, ka, gadījumā ja kasācijas instancē sākotnēji noteiktā tiesas sastāva vairākuma viedoklis atbalsta tādu lietas risinājumu, kas nozīmē līdzšinējās judikatūras maiņu, lieta obligāti nododama izskatīšanai pilnā (paplašinātā) tiesas sastāvā (kopsēdē).

Lai gan tā varētu būt tikai viena no situācijām, kad lieta skatāma paplašinātā tiesas sastāvā, un nepieciešamības gadījumā iespējams konkretizēt arī citus iemeslus, tomēr šāda noteikuma ieviešana varētu stimulēt tiesu īpaši rūpīgi izvērtēt gan līdzšinējās judikatūras atziņas kontekstā ar izskatāmo lietu, gan šo atziņu (tiesnešu tiesību normu) aktualitāti, tiesiskumu, pamatotību un kvalitāti, iespējams, izdarot secinājumu par judikatūras grozīšanas pamatotību un nepieciešamību.

4. Judikatūras maiņa un tiesiskā paļāvība

Iespējams rosināt turpmāku diskusiju, ieskicējot atsevišķus teorētiskā pamatojuma attīstīšanas virzienus, vērtējot judikatūras grozīšanas institūtu no tiesiskās paļāvības aizskāruma esamības viedokļa.

1. Grozot judikatūru, nenotiek tiesiskā regulējuma grozīšana – lai gan no privātpersonas viedokļa rodas priekšstats, ka tiek grozīts regulējums, uz kura pamata tiek izšķirts šīs personas strīds, tomēr jāuzsver, ka demokrātiskas tiesiskas valsts tiesību sistēmā jau pastāv visas tiesību normas, kas nepieciešamas konkrētā dzīves gadījuma atrisināšanai. Tiesa, grozot judikatūru, vienīgi atrod un rakstveidā formulē atziņu,

²⁶ Rumpēters A. Atskats uz Senātu Latvijas tiesu sistēmā. *Latviešu Juristu Raksti*, 1973, Nr. 12, 10. lpp. Citēts pēc: Indrūna Z. Civillietu izskatīšana paplašinātā sastāvā. Augstākās tiesas biļetens, 2021, Nr. 23, 69.–73. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu-augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-23/civillietu-izskatisana-paplasinata-sastava>.

²⁷ Indrūna Z. Civillietu izskatīšana paplašinātā sastāvā. Augstākās tiesas biļetens Nr. 2021, Nr. 23, 69.–73. lpp. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/par-augstako-tiesu-augstakas-tiesas-biletens/augstakas-tiesas-biletens-nr-23/civillietu-izskatisana-paplasinata-sastava>.

²⁸ Kriminālprocesa likumā vispār nav paredzēts paplašinātā sastāva institūts.

kura visprecīzāk atbilst šai tiesību sistēmai. Tiesai nav kompetences grozīt tiesisko regulējumu.

2. Apsverot jautājumu par to, vai judikatūra (pēc analogijas kā tiesiskais regulējums) pēc savas būtības ir bijusi pietiekami noteikta un nemainīga, ir skaidrs, ka nenoteiktas un mainīgas judikatūras gadījumā, pirmkārt, vispār var apšaubīt judikatūras esamību kā tādu, otrkārt, judikatūras mainīgums loģiski rada nosacītu iespēju uz konkrētā jautājumu risinājumu judikatūrā paļauties. Savukārt stabila un ilglaicīga judikatūra arī dod pamatu veidoties paļāvībai tikai daļēji, jo sabiedrisko attiecību un to neregulējuma izpratnes nepārtrauktā attīstība rada loģisku prasību attīstīties un līdzī mainīties arī judikatūrai. Šis aspekts būtu noskaidrojams katrā konkrētā gadījumā padziļinātā juridiskā analizē.

3. Tiesiskās paļāvības pārbaudes testa kontekstā saistībā ar judikatūras grozīšanu interesants varētu būt jautājums par saudzējošas pārejas veidošanu. Bridī, kad tiesa formulē jaunu judikatūras atziņu, tā vienlaikus arī uzreiz to piemēro jau agrāk notikušiem faktiem vai nodibinātām tiesiskajām attiecībām, kas pilnībā liedz personai iespēju sagatavoties jaunajam "regulējumam" un izslēdz jebkādu diskusiju par saprātīgiem termiņiem attiecībā uz jauno prasību izpildi. Šādā rakursā vērtējot, būtu iespējams argumentēt, ka jaunajām judikatūras atziņām ir sava veida retrospektīvs spēks. Retrospekcija ir šķietama un nav salīdzināma ar normatīvo tiesību aktu grozīšanas situācijām, ņemot vērā iepriekš jau minēto principu, ka, grozot judikatūru, tiesa nerada jaunas tiesību normas, bet gan atrod un rakstveidā formulē atziņas, kuras visprecīzāk atbilst tiesību sistēmai, proti, tiesību sistēmā jau pastāvošas tiesību normas.

Secināms, ka tiesiskā nenoteiktība ir nepieciešams ļaunums, kura negatīvās sekas pēc iespējas jācenšas mazināt, ko savukārt var īstenot ar noteiktas juridiskās tehnikas palīdzību.²⁹ Tajā pašā laikā tiesiskā nenoteiktība, kas varētu veidoties, ņemot vērā iespēju grozīt agrāku judikatūras atziņu, neapdraud (jaunās) judikatūras kā tiesību avota leģitimitāti.³⁰

Kopsavilkums

1. Judikatūras grozīšana ir jānošķir no agrākas judikatūras atziņas nepiemērošanas tiesisko vai faktisko apstākļu atšķirību dēļ, kā arī no judikatūras attīstīšanas, precizēšanas vai detalizēšanas, ko varētu raksturot kā iesāktā ceļa turpināšanu un sazarošanos, bet ne pagriezienu pilnīgi citā virzienā. Judikatūrai ir konsekventuma prasība, taču tiesiskajā sistēmā, kas nepārtraukti attīstās un mainās, judikatūra kā tiesību avots ir ne tikai līdzvērtīgi mainīga, bet nereti arī pirmā konstatē un ievada nepieciešamās izmaiņas.
2. Lai gan objektīvi nepieciešama, judikatūras grozīšana ietekmē tiesas spriešanas konsekvenci, personas uzticību valstij un tiesībām. Tā eventuāli skar tiesiskās

²⁹ Lagarde X. Brèves réflexions sur les revirements pour l'avenir. Dans: *La création du droit par le juge*. Tome 50. Paris: Dalloz, 2007, pp. 77–88.

³⁰ Kress K. Legal Indeterminacy. In: *Philosophy of Law and Legal Theory*. An Anthology. Patterson D. Oxford: Blackwell Publishing, 2003, pp. 254–259.

- drošības (noteiktības) principa, tiesiskās paļāvības principa un vienlīdzības principa īstenošanu.
3. Tiesiskās sistēmas stabilitātes, kontinuitātes, tiesiskuma un vienlīdzības prasību dēļ tiesai ir pienākums sekot agrākām tiesnešu tiesībām, tomēr – taisnīguma principa un vienlīdzības principa negatīvās izpausmes dēļ tiesai ir pienākums noteiktos gadījumos no agrākām tiesnešu tiesībām atkāpties. Saprātīgs pamatojums, izšķiroties par tiesnešu tiesību normas piemērošanu vai atkāpšanos no tās, rodams katrā konkrētā gadījumā, atrisinot minēto vispārējo tiesību principu kolīziju.
  4. Tā kā, mainot judikatūru, tiesai ir jāvadās no juridiskiem apsvērumiem, tad tiesiskā drošība tiek būtiski mazāk ietekmēta, nekā tas ir gadījumā, kad likumdevējs groza tiesisko regulējumu. Līdz ar to arī no labas likumdošanas un tiesiskās paļāvības principiem izrietošās prasības par saudzējošu pāreju un saprātīgiem termiņiem nevar tikt visā pilnībā attiecinātas uz judikatūras maiņas gadījumu.
  5. Grozot judikatūru, nenotiek tiesiskā regulējuma grozīšana – lai gan no privātpersonas viedokļa rodas priekšstats, ka tiek grozīts regulējums, uz kura pamata tiek izšķirts šis personas strīds, tomēr jāuzsver, ka demokrātiskas tiesiskas valsts tiesību sistēmā jau pastāv visas tiesību normas, kas nepieciešamas konkrētā dzīves gadījuma atrisināšanai. Tiesa, grozot judikatūru, vienīgi atrod un rakstveidā formulē atziņu, kura visprecīzāk atbilst šai tiesību sistēmai. Tiesai nav kompetences grozīt tiesisko regulējumu.
  6. Iespējams argumentēt, ka grozītas judikatūras atziņām ir sava veida retrospektīvs spēks, jo tiesa, kas tās formulē, tās vienlaikus arī piemēro pagājušiem apstākļiem. Retrospekcija šajā gadījumā gan ir šķietama un nav salīdzināma ar normatīvo tiesību aktu grozīšanas situācijām, ņemot vērā, ka, grozot judikatūru, tiesa nerada jaunas tiesību normas, bet gan atrod un rakstveidā formulē atziņas, kuras visprecīzāk atbilst tiesību sistēmai, proti, tiesību sistēmā jau pastāvošas tiesību normas.
  7. Tiesa nevar turpināt kļūdīties, aizbildinoties ar tiesiskās noteiktības nepieciešamību. Vēl jo vairāk – faktiskā prasība, kas izriet no tiesas pakļautības tiesībām, ir arī arvien meklēt tiesību sistēmai atbilstošākus un aktuālākus tiesību jautājumu risinājumus.